

تحلیل محتوای محیط‌زیستی کتاب فارسی چهارم دبستان

ابراهیم ظاهری عبدوند

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

چکیده

باتوجه به نقش آموزش، در افزایش سواد محیط‌زیستی، تغییراتی در محتوای کتاب‌های درسی، به ویژه دوره ابتدایی ایجاد شده است که برای رسیدن به اهداف تعیین شده، نیاز است محتوای این کتاب‌ها، بررسی و برای اثرگذاری بیشتر، ویژگی‌های مثبت و منفی‌شان نشان داده شود. بر این اساس، در این پژوهش، مفاهیم محیط‌زیستی کتاب فارسی چهارم دبستان، با روش تحلیل محتوا و رویکرد توصیفی تحلیلی بررسی و نقد شده است تا نشان داده شود در این کتاب، چه نگرشی به محیط‌زیست وجود دارد و مؤلفه‌های مطرح شده، چه دیدگاه، عاطفه و رفتاری در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. یافته‌ها و نتایج پژوهش، نشان می‌دهد در این کتاب، رویکرد خدامحوری به محیط‌زیست برجسته شده است که این نوع نگاه، سبب می‌شود دانش‌آموزان برای طبیعت، وجودی مستقل از انسان قائل شوند، در برابر آن، احساس مسؤولیت کنند و به مراقبت بیشتر از آن پردازند. همچنین طرح مسائلی چون ارزیابی محیط‌زیستی، چرخه‌زیستی، زنجیره غذایی و ترسیم تصویر مثبت از طبیعت، موجب می‌شود دانش‌آموزان، با شناختی که از جنبه‌های مختلف محیط‌زیست به دست می‌آورند، احساس خوشایندی داشته باشند و درک‌شان از آن عمیق‌تر شود؛ اما مسائلی چون نبود پیوند کاربردی بین روش تدریس و آموزش مفاهیم محیط‌زیستی، ایجاد نکردن ارتباط بین رویکرد خدامحوری با حل مشکلات محیط‌زیستی و نسبت دادن صفت‌های منفی به عناصر طبیعت، نگرش، احساس و رفتار منفی در دانش‌آموزان ایجاد می‌کنند.

واژه‌های کلیدی: ارزیابی محیطی، چرخه زیستی، خدامحوری، سواد محیط‌زیستی، کتاب فارسی چهارم

دبستان.

^۱ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران. zaheri@sku.ac.ir

۱. مقدمه

سبک نادرست زندگی انسان‌ها، در دوران معاصر، نقش زیادی در تخریب محیط‌زیست داشته است؛ بنابراین برای جلوگیری از به خطر انداختن سلامت محیط‌زیست، نوع دانش، نگرش و رفتار افراد را باید تغییر داد که برای دستیابی به این هدف، افزایش سواد محیط‌زیستی نقش مهمی دارد. سواد محیط‌زیستی، از طریق افزایش دانش و صاحب صلاحیت شدن برای تمایل به رفتار مسئولانه در برابر محیط‌زیست به دست می‌آید (فرج‌زاده گرگری، ۱۴۰۰: ۱۱۹). برای افزایش آن، باید به آموزش افراد پرداخت؛ چرا که آموزش، هم سبب افزایش دانش، درباره نتایج فعالیت‌های محیط‌زیستی انسان، هم کسب مهارت برای حفظ محیط‌زیست در طول زندگی و هم ایجاد احساس مسئولیت می‌شود (زمانی‌مقدم و سعیدی، ۱۳۹۲: ۲۳). بر این اساس، گفته شده است باید سواد محیط‌زیستی افراد را افزایش داد: «زمانی خواهیم توانست روند تخریب محیط‌زیست را کاهش داده و شاهد رفتارهای سازگارانه محیط‌زیستی از سوی افراد جامعه باشیم که زمینه آموزش محیط‌زیستی مناسب را با اهداف، روش‌ها و ابزارهای مشخص و تعریف شده، برنامه‌ریزی و اجرا نماییم» (بهزادی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۲۸). از طریق آموزش، هم نگرش‌ها و اطلاعات مختلف درباره محیط‌زیست انتقال داده می‌شود و هم این که می‌توان در برخی از باورهایی که سلامت محیط‌زیست را به خطر می‌اندازند، تغییری داد. «در جهان امروز، همگان بر این مسأله توافق دارند که آموزش، مؤثرترین ابزار و شیوه، برای رویارویی با مشکلات آینده، خصوصاً حفاظت از محیط‌زیست است» (حاج‌حسینی، ۱۳۸۷: ۱۸۰).

در این زمینه، نظام آموزشی، به ویژه آموزش و پرورش، می‌تواند جایگاه ویژه‌ای داشته باشد. در واقع می‌توان از همان دوران ابتدایی، با تولید محتوای آموزشی مناسب، سواد محیط‌زیستی کودکان را شکل داد و بر نگرش و رفتار آنان تأثیر مثبت گذاشت: «از مهمترین نهادهایی که می‌تواند با ایجاد و توسعه برنامه‌های درسی و آموزشی در زمینه محیط‌زیست، افرادی با سواد زیست‌محیطی تربیت کند، آموزش و پرورش است. اساس شکل‌گیری و رشد انسان و ایجاد رفتار و عادات صحیح از دوران کودکی آغاز می‌شود. حفاظت از محیط‌زیست، هم دانش و عادتی است که باید از کودکی آموخته شود» (پورمعصوم و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰).

اهمیت این موضوع، سبب شده است در بیشتر کشورهای جهان، به آموزش مسائل محیطی توجه نشان داده شود و آموزش این مسائل را در نظام آموزشی خود بگنجانند (صالحی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۲). در کشور ایران نیز مسأله محیط‌زیست، از جمله مسائلی است که در قانون اساسی به آن توجه شده است: «حفاظت از محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی روبه رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد» (اصل ۵۰). در برنامه‌ها و اسناد بالادستی آموزشی نیز این مسأله، جایگاه ویژه‌ای دارد؛ چنان‌که از اهداف مهم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، پرورش تربیت‌یافتگانی است که «با درک مفاهیم بهداشت فردی و اجتماعی و مسائل زیست‌بوم طبیعی و شهری، به منزله امانات الهی، شایستگی حفظ و ارتقای سلامت فردی و بهداشت محیطی را کسب کنند» (شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۹۰ الف: ۱۹). در مبانی نظری تحول بنیادین، در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران نیز حفاظت از محیط‌زیست، از جمله شئون حیات طیبیه است (همان، ۱۳۹۰ ب: ۱۵۶).

با توجه به اهمیت آموزش مفاهیم محیط‌زیستی و جایگاه آن در اسناد مختلف آموزشی در ایران، در کتاب‌های درسی چون کتاب‌های فارسی ابتدایی، بخش‌ها و درس‌هایی به آموزش این موضوع اختصاص داده شده که ضروری است محتوای آن‌ها، بررسی، نقد و نقاط قوت و ضعف‌شان مشخص شود تا بازنگری‌های لازم، برای افزایش سواد محیط‌زیستی دانش‌آموزان انجام شود. بر این اساس، هدف در این پژوهش، بررسی بازتاب مسائل محیط‌زیستی در کتاب فارسی چهارم ابتدایی است؛ کتابی که نسبت به دیگر کتاب‌های فارسی نوبت دوم (پنجم و ششم)، بیشترین و متنوع‌ترین مطالب

مربوط به محیط‌زیست در آن، مطرح و بدین دلیل، این اثر، برای بررسی انتخاب شده است. گفتنی است با وجود انجام پژوهش‌هایی دربارهٔ بازتاب مفاهیم محیط‌زیستی در این کتاب و دیگر کتاب‌های درسی، این مطالعات با رویکرد کمی و با هدف سنجش میزان حضور مؤلفه‌های محیط‌زیستی انجام شده‌اند؛ در نتیجه، به کیفیت بازنمایی این مفاهیم، نوع نگرش و ارزش‌های ایجاد شده، نقاط قوت و ضعف محتوای آموزشی و ظرفیت آن‌ها در شکل‌دهی به رفتارهای مسئولانه کمتر توجه شده است. این مسأله، به‌ویژه در بررسی کتاب فارسی چهارم ابتدایی، موجب شده است شناخت دقیقی از کارکرد تربیتی و زیست‌محیطی محتوای این کتاب در دست نباشد؛ از این رو، ضرورت دارد این کتاب، با رویکردی کیفی تحلیل شود تا ابعاد آموزش سواد محیط‌زیستی بازتاب یافته در آن آشکار شود. بر این اساس، در این پژوهش، به این مسأله پرداخته و به این پرسش‌ها پاسخ داده می‌شود که در این اثر، در زمینه آموزش مسائل محیط‌زیستی، چه نقاط قوت و ضعفی وجود دارد؟ آموزش این مسائل، چه جایگاهی دارد؟ و مفاهیم بازتاب یافته، چه نگرش، احساس و رفتاری در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند؟

۲. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی، از نظر ماهیت، توصیفی و روش تحلیل نیز تحلیل محتوا از نوع کیفی است. جامعه پژوهش، شامل متن‌ها و تصاویر کتاب فارسی چهارم دبستان است. ابتدا این کتاب، مطالعه و تمام مؤلفه‌های محیط‌زیستی بازتاب یافته در آن استخراج شد. برای افزایش اعتبار پژوهش، دو نفر متخصص نیز به بررسی کتاب مورد نظر و مؤلفه‌های استخراج شده پرداختند. در ادامه، مطالب استخراج شده، مقوله و دسته‌بندی شدند و در نهایت، شیوه بازنمایی مفاهیم محیط‌زیستی به صورت کیفی، تحلیل و ضمن نشان دادن نقاط قوت و ضعف، پیشنهادهایی، برای بهتر شدن آموزش مسائل محیط‌زیستی ارائه شد.

۳. پیشینه پژوهش